

Факультативне заняття з української мови у 8 класі

ТЕМА:

*Новоутворені та
застарілі
фразеологізми.
Фразеологічні
історизми*

Вчитель української мови та літератури Скотарівського НВК – О.Ю.Радченко

МЕТА: дати поняття про те, що фразеологічні звороти являють собою смислову і структурну єдність і поділяються на неподільні і розкладні/сталені звороти; вчити з'ясовувати значення та походження фразеологізмів, вміти добирати фразеологічні відповідники, користуватися фразеологічним словником або довідником; вчити правильно й доречно вживати фразеологізми в усному й писемному мовленні, збагачувати активний словник, сприяти розумінню самотності рідної мови; виховувати культуру мовлення школярів, любов до свого народу.

Перебіг заняття

1. Мотивація навчальної діяльності

1 Опрацювання епіграфа

Коли не вмів ще й букваря читати,
Ходив, як кажуть, пішки під столом,
Любить людей мене навчила мати
І рідну землю, щоб там не було.
Чужих країв ніколи я не бачив,
Принад не знаю їхніх і окрас,
Та вірю серцем щирим і гарячим:
Нема землі такої, як у нас.

(В.Симоненко)

2 Вступне слово

Фразеологія кожної мови – це скарбниця народу, здобуток його мудрості і культури, що містить багатий матеріал про його історію, боротьбу з гнобителями й нападниками, про звичаї, ідеали, мрії й сподівання. Так, в усталених зворотах *пропав, як швед під Полтавою, висипався хміль із міха та й нароби в ляхам лиха* звучить відгомін боротьби з чужинцями. У сталих словах *казав пан кожух дам, та слово його тепле; богу слава, а попові дай сала* - ненависть і зневага до гнобителів, а історія виникнення усталених сполучень *перемивати кісточки, сім п'ятниць на тиждень, ні пуху ні пера* та інші піднімає завісу над звичаями, віруваннями, обрядами наших предків.

Тому-то фразеологія привертає увагу мовознавців, істориків, етнографів, філософів.

2. Актуалізація знань

Колективна робота з текстом
(знайти у тексті фразеологізми, пояснити їхнє значення, дати відповідь на запитання: Хто із них має рацію і чому?)

Три точки зору

У дворі під крислатим молодим каштаном, як під зеленою парасолею, пенсіонери «забивали козла». Саме біля них, розвертаючись на самокаті, упав хлопчик, Лівую рукою витирає сльози, а правою тримається за коліно.

- Ото не гасай так! Тихше їдеш – далі будеш! – поправляючи кашкет, кидає повчально круглий, як бочка, чоловік.

- Їздити швидко не тільки можна, а й треба, - поблискуючи окулярами, міркує худорлявий, - лише слід уникати падінь.

- Від невдачі ніхто не гарантований. Але не кожне падіння варто замочувати сльозами! – проказав третій і гучно вдарив об стіл кісточкою,

3. Основний зміст заняття

Слово вчителя
1. Вступне слово

З давніх-давен народ із покоління в покоління передавав усталені звороти – чудової перлини народної мудрості. Серед фразеологізмів можемо знайти такі, що прийшли в українську мову ще із спільнослов'янської і давньоруської (*водити за носа, іду на ви*) і засвоєні зовсім недавно (*з космічною швидкістю, потрібний як стопсигнал зайцю*).

Немає такої ділянки галузі життя, буття народу, які б не характеризувались усталеними зворотами. У фразеологізмах

виражаються явища розумової діяльності (*ламати голову; сушити мозок; перебирати в пам'яті*), психічного стану (*бути на сьомому небі; сам не свій; руки опустити, на дибки ставати*), взаємин між людьми (*посадити в калюжу; давати прочухана; носити камінь за пазухою*), стану людського організму (*носом клювати; зуб на зуб не попадає*), Дається оцінка людей, явищ, дій (*ні риба ні м'ясо; на розум небагатий; як сніг на голову*) та ін.

Серед українських фразеологізмів є традиційні формули – власне українські каламбури (*на городі бузина, а в Києві дядько; трошки гречки, трошки проса, трошки взута, трошки боса*), образні порівняння (*старий, як світ; чистий, як сльоза*), доброзичливі побажання (*великий рости; будь здорова, як вода, а багата, як земля*), припрошування (*гостинно просимо; чим багаті, тим і раді*), різні примовки (*скільки літ, скільки зим*).

Велику цінність становлять прислів'я і приказки, які також належать до фразеології. Вони всебічно й багатогранно відтворюють різні сторони життя народу: возвеличують духовні цінності, таврують ганебне, висміюють вади, висловлюють співчуття, поради, вчать, наставляють і виховують людей. Наприклад: *мир та лад – великий клад; правда кривду переважить; не місце красить людину, а людина місце; скільки вовка не годуй, а він у ліс дивиться.*

2. Проблемне питання: які негативні риси людей засуджуються в поданих прислів'ях?

(Колективна робота)

1. Журавель ще в небі, а він уже йому ціну встановив. 2. Голкою криниці не викопаєш. 3. Цей із зубами родився. 4. Нас ловах медок, а на серці льодок. 5. Заздрий від чужого щастя сохне. 6. Гірший свій ворог, ніж чужий. 6. В чарці більше людей тоне, як у морі. 7. Говори до стовпа, а стовп стоїть.

Фразеологічні звороти являють собою смислову і структурну єдність.

За ступенем структурно – семантичної спаяності можна виділити дві групи фразеологізмів: неподільні словосполучення і розкладні щодо змісту сталені звороти.

Значення частин неподільних фразеологізмів не мотивується значенням складників – слів (*за вухом не свербить; на гарячому зловити; дати гарбуза*), значення інших безпосередньо пов'язане із семантикою слів, що входять до їх складу (*мозолити язика; знати пальці*). Деякі неподільні фразеологічні одиниці характеризуються наявністю застарілих, не вживаних у сучасній літературній мові слів і граматичних форм та відсутністю живого синтаксичного зв'язку між їх компонентами: *точити ляси, зняти бучу, збити з пантелику; от тобі й на, пиши пропало*.

Робота в зошитах (скласти речення з даними фразеологізмами)

Слово вчителя

Переважає більшість фразеологізмів, як і слів, за походженням є корінними українськими. Серед них виділяються спільнослов'янські, спільносхіднослов'янські і власне українські. До складу української фразеології входять також усталені звороти, засвоєні з інших мов.

ГРА «Кому належать крилаті вислови?»

1. Спинись, хвилино! (Й.-В.Гете)
2. Переоцінка цінностей. (Ф.Ніцше)
3. Людська комедія (Оноре де Бальзак)
4. Мета виправдовує засоби. (Т.Гобо)
5. Є ще порох у порохівницях. (М.Гоголь)
6. Я не можу розминутись з людиною. (М.Коцюбинський)
7. Смерть одна розлучить нас! (С.Гулак-Артемівський)
8. Наша дума, наша пісня не вмре, не загине. (Т.Шевченко)

9. Украдене щастя. (І.Франко)

Слово вчителя

Основним невичерпним джерелом української фразеології є народна мова, якій властива влучність, образність. Саме влучні метафоричні вислови стають усталеними і поповнюють фразеологічні запаси мови. Особливо багато фразеологічних зворотів виробничо-професійного походження.

Ряд фразеологізмів є дотепними висловами з анекдотів, жартів та інших жанрів усної народної творчості: не до солі; вийшов пшик; ростуть груші на вербі.

У фразеологізмах відбиті спостереження над оточуючим життям, людьми, природою: ***жувати жуйку; розправляти крила; скриготати зубами; задирати носа.***

В українській фразеології віддзеркалюються найрізноманітніші сфери життя народу, його історія, культура, суспільні відносини, виробнича діяльність, морально-етичні норми, погляди, вірування, прагнення.

Історія багатьох фразеологічних зворотів здається загадковою і незрозумілою. Живе людина, що добре знає свою справу і кажуть про неї: ***«Він на цьому ділі собаку з'їв».*** А трапиться незугарний працівник, який не вміє зробити того, за що взявся, говорять: ***«Зробив із лемеша швайку»***, і за кожним висловом стоїть своя, цікава історія, тепер уже забута, хоч зворот живе у різних сферах сучасної людської діяльності.

Так історія фразеологізму ***перемивати (перетирати) кісточки*** – займатися пересудами, обмовляти кого-небудь – зв'язана з обрядом другого поховання, яке організовувалось у східних слов'ян через кілька років після смерті людини. Наші предки вважали, що покійника треба звільнити від гріхів, зняти з нього закляття через очищення останків небіжчика. Перемиваючи кістки в прямому значенні цих слів, пригадували життя покійного, переповідали окремі події, найяскравіші сторінки біографії, говорили про характер, вихваляли, возвеличували його. Так

поняття перемивати кіски було пов'язане з аналізом життя, вчинків, рис людини, яку вдруге ховали.

Фразеологічний зворот **прикласти руку** – взяти участь у чомусь. Історія його походження відкриває завісу над особливостями організації в давнину діловодства. Сьогодні, написавши будь-який діловий папір, документ, ми засвідчуємо його достовірність власноручним підписом. Так робили і в давнину, бо знали про своєрідність підпису кожної людини. Проте письмом у давні часи володіло не так багато людей і неписьменні, замість підпису, прикладали до паперу або руку, або палець, попередньо злегка пофарбувавши їх. Відбиток руки або пальця надійно замінював підпис.

Ще іншу сторону життя наших предків розкриває фразеологічний зворот **сім п'ятниць на тиждень**, який використовується для характеристики нестійкої, легковажної людини, яка часто міняє свої рішення, погляди, не дотримується своїх слів. Колись існував культ «святої п'ятниці». Пригадайте, як шанував і боявся «святої п'ятниці» старий Кайдаш із твору І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я». На відзначення святої п'ятниці будувалися церкви, день відкриття яких вважався в певній місцевості святом. У цей день приймали й частували гостей, поминали померлих. Біля церкви збиралося багато людей; організовувався ярмарок, велись торги, купували, продавали, міняли, брали в борг і повертали борги. П'ятниця ставала строковим днем, з яким зв'язували виконання обіцянок, зобов'язань. Траплялося, зрозуміло, й такі люди, які не дотримувались слова і відкладали виконання своїх обіцянок до наступної п'ятниці або й переносили на інший день. У таких людей всі дні ставали строковими, перетворювались у п'ятниці, а обіцянки так і залишались невиконаними. Так і з'явився вислів, що став усталеним і досить точно характеризує непослідовних, легковажних людей.

Майже всі ідіоми та й інші фразеологічні звороти мають цікаву історію. Ознайомлення з нею не тільки дає відповідь на

запитання, чому ми так говоримо, а й збагачує знання про життя, історію, культуру, побут нашого народу в минулому.

Українська фразеологія багата крилатими висловами власне українського походження. Це афоризми, що належать перу письменників: **«караюсь, мучуся, але не каюсь!»**, **«і чужому навчайтесь, й свого не цурайтесь»** (Т.Шевченко); **«всякому городу нрав і права»** (Г.Сковорода); **«пропаша сила»** (П.Мирний); **«коні не винні»** (М.Коцюбинський); **«досвітні огні»** (Л.Українка).

ЗАВДАННЯ: визначити мовностилістичні особливості створення комічного ефекту у гумористичному творі.

ПОДІЯЛО

Отож і видала указ
Украй розгнівана цариця:
« Уб'ю, хто скаже хоча б раз,
Що я дурна, немов ослиця!»
І домоглась свого таки!
Відтоді стали про царицю
Казать інакше козаки:
« Вона розумна, мов ослиця!»
(П.Ребро)

Слово вчителя

Фразеологізми поспішають за часом, а за фразеологізмами – словники, які образно називають всесвітом слова й думки.

ЗАВДАННЯ: дібрати до поданих словосполучень фразеологізми-синоніми.

Немає ліку – ім'я їм легіон, тьма-тьмуца, як зірок на небі, видимо-невидимо, як піску морського;

Коли рак свисне – як на долоні волосся виросте, на Миколи та й ніколи;

Як з неба впав – як грім серед ясного неба, як сніг на голову, як з-під землі виріс;

Мудра голова – ясна голова, головатий чоловік, голова варить, ясний розум, світла голова, мудрий Соломон;

З відкритим серцем – з відкритою душею, поклавши руку на серце, як на сповіді;

Запобігати ласки – стелитися під ноги, лизати руки, гнутися в дугу(в три дуги, в три погібелі), гнути спину.

Проблемне питання. Яких людей характеризують останні фразеологізми?

4. Узагальнення знань

(Творче завдання – скласти казку, оповідання, вірш, гумореску, використавши фразеологізми з попереднього завдання)

5. Підсумок заняття

(Зачитування учнями власних творчих робіт)

Зразок.

Зразок

- Толю! – все ще не відриваючись од зошитів, але вже голосніше каже мама. – Ти довго будеш *на моїх нервах грати*?

«На нервах, на нервах! Я ж на свищичу граю, а не на нервах... І що тут поганого? Адже мама сама щойно похвалила мене за цей свищик. І завжди у неї голова болить. А от у мене ніколи не заболить, хоч сто років свистітиму...»

Кручу свічок і так і сяк, притуляю його до губів, а дмухнути все ж боюся. Врешті зважуюсь – і мама цього разу вже відривається від зошитів.

- Ти що, *віника захотів*? – сердито запитує вона.

З віником у мене давнє, не зовсім приємне знайомство, і я завмираю.